

խնդիրը որուն համար էր գրեթէ աշխարհիս մէջ նմանը քիչ տեսնուած ան մեծ պատերազմը :

Թէպէտ Բուսիա իր նպատակին մէջ չըյաջողեցաւ, բայց արեւմտեան տէրութեանց դիտումները տեղի ունեցան : Ան պատերազմը Բուսիոյ նիւթական զօրութեանը մեծ հարուած մը տուաւ . Սե Ծովը չէ զոքացուց, հոն հսկայօրէն մեծնալու վրայ եղող նաւատորմի մը գրեթէ ոչնչացուց, Մեծին Պետրոս ամենէն հզօր յաջորդներէն մէկուն ու Եւրոպիոյ գրեթէ առաջին վեհապետին կենաց թելը խզեց ու Տաճկաստանի և բոլոր միջին ու վերին Ասիոյ վրայէն Բուսի ազդեցութիւնը տկարացուց, արեւմտեան երկու մեծ տէրութիւններն ուժով ու ազդեցութեամբ աշխարհիս երկու մեծ տէրութիւններն ըլլաւ . և եթէ աղէկ քննելու ըլլանք, Իտալիոյ ազատութիւնը ան պատերազմին մէկ հետեանքն է : Արեւելեան պատերազմը որ ՚ի սկզբան կրօնական պատերազմ մըն էր, կամ գէթ կրօնական ոգի մը անոր շարժառիթ եղաւ, քաղաքական արդիւնքներով վերջացաւ : Ինչ զարմանալի և իրարմէ տարբեր, գրեթէ իրարու հակառակ են մարդոց տեսութիւնները : Սարգմը մարդիկ արեւելեան պատերազմին արդեանցը վրայ կ'ողբան, թէ ինչպէս Արեւմտեան Եւրոպա ուժը դար առաջ՝ Քրիստոնեայ արեւելքին ազատութեանը համար արեւմուտքէն արեւելք թափելով՝ գրեթէ երեք հարիւր տարի պատերազմեցաւ, ինչնեւտաններորդ դարուն մէջ նոր արշաւանքով մը նոյնօրինակ ազատութեան մը ջանքերուն դէմ կռուեցաւ : Ուրիշները կ'ուրախանան թէ արեւելեան պատերազմը լուսաւորեալ ու ազատ Եւրոպիոյ առջև կեցած մեծ արդելքն, այն է արեւելեան Եւրոպիոյ (Բուսիոյ և Աւստրիոյ) սատիկ միապետական սկզբունքը տապալեց . Աւստրիա սահմանադրեցաւ, Բոլոնիա և Ռենկարիա ուժ առին, Բուսիոյ մէջ սահմանադրական ոգին արթնցաւ, արեւելքի ժողովուրդները Եւրոպիոյ հետ սերտ կապակցութիւն ստացան : Աս երկու տեսութիւններէն որն արդեօք ճշմարիտ է :

Նոյնը Բուսիոյ ու Արեւմտեան տէրու-

թեանց Քրիստոնէից խնդրոյն վրայ ունեցած տարբեր տեսութեանը համար կըրնանք ըսել : Ինչպէս բոլոր պատմութեան ընթացքէն տեսանք, Բուսիա աս խնդրոյն մէջ այնպէս երեւցուց թէ կրօնից ու խղճմանքի դատ մը պաշտպանել կ'ուզէ . անոր աչքին մարդկութեան, քաղաքակրթութեան ու բարեպաշտութեան կէտն աւելի ծանրակշիռ կ'երևէր : Բուսի լիազօր դեսպանները մինչև վերջի որշումը նոյն ոգւով ոգևորուած կ'երևէին, և դաշնադրութեան մէջ անգամ ան բաւերուն մուտ տալու աշխատեցան . և երբոր իրենց աս վերջին ջանքերուն մէջ ալ չյաջողեցան Բուսի կառավարութիւնը, ան սկզբան հաւատարիմ ըլլալը բոլոր աշխարհի ցուցընելու համար՝ գոնէ իր ժողովուրդին տուած յայտարարութեանը մէջ կ'իմացընէ թէ իր նպատակը միշտ մի և նոյն է, և ըրած պատերազմին ու դաշնադրութեանը վրայ նոյն տեսութեամբ կը նայի : Աղեքսանդր Բ. խաղաղութեան դաշանց ստորագրուելը Բուսի ազգին իմացունելու համար՝ 1856 Ապրիլ 1 թուականով հանած յայտարարութեանը մէջ աս կերպով կը խօսի : « Երեք տարի չափ Եւրոպա վերջովոյ կատաղի և արիւնահեղ պատերազմը վերջացէս դադրեցաւ : Անկա սկսողը Բուսիա չէր : Դեռ պատերազմը չբռնած՝ լուսահոգի օգոստափառ հայրս, անկորուստ յիշատակաց արժանի, իր հաւատարիմ հպատակներուն և բոլոր օտար տէրութեանց հանդիսապէս իմացուց, թէ իր բաղձանացն ու ջանքերուն միակ նպատակն՝ արեւելքի մէջ գտնուող մեր կրօնակիցներուն իրաւունքներն ապահովընել, և անոնց հալածումները դադրեցընել էր : Տաճկաստանի բոլոր Քրիստոնէից ապագայ վիճակն ու իրաւունքն այսուհետեւ երաշխաւորուած է : Սուլթանը զանոնք հանդիսապէս կը ճանչնայ, և աս արդարութեան դործին իբրև հետեւութիւն՝ Օսմանեան պետութիւնը Եւրոպական տէրութեանց ներդաշնակութեանը (միաբանութեանը) մէջ կը մտնէ : »

Արեւելեան տէրութիւնները Գաղիա և Անգղիա, ասոր հակառակ այնպէս երեւցուցին թէ իրենք քաղաքականութեան ըս-

տերուէց բարեկամական թելադրութիւններուն արդիւնքն են, հպատակ ազգերը կը պարտաւորին իրարու նկատմամբ կրօնական ներողամտութեան սկզբունքներն յարգելու, որոնց շնորհիւն ան արտօնութիւններն ու ազատութիւնները ստացան : Բրիտանեայ ազգաց Արեւելքի մէջ կատարեալ քաղաքական իրաւունք չվայելելուն գլխաւոր պատճառներէն մէկը՝ անոնց իրարու դէմ ունեցած կրօնական ու ցեղային ատելութիւններն են : Բանի որ արեւելքի ժողովուրդներ մոլեռանդ կրօնականներու թելադրութիւններովը լուսաւորութեան մղումէն ետ բռնուած՝ աշխարհիս հինցած նախապաշարութիւնները կը պահեն, երկրին ընդհանուր շահը միշտ ետ պիտի մնայ, և ազգերուն ճշմարիտ երջանկութիւնը անտի յոյսերու ու երեւակայական բախտաւորութեանց զոհուած պիտի ըլլայ :

— Հոս պաշտօնական գրութիւն մ'ալ մէջ բերելով՝ մեր յօդուածին վերջ տանք : Աս գրութիւնը նամակ մ'է զոր Փարիզու դեսպանաժողովին ժամանակներն արտաքին գործոց պաշտօնեայ Ֆուատ փաշան Արտանդնուպօլիս գտնուող Անգղիոյ պաշտօնէին կը գրէ : Աս պաշտօնական գրութեան բաւական կը տեսնուի թէ ան ատեն թագաւորող բարեյիշատակ Սուլթանն ու անոր կառավարութիւնը Եւրոպական տերութեանց լուսաւորեալ ու բարեկամական թելադրութիւններուն անսալու ինչ մեծ պատրաստականութիւն ունէին : Ահա յիշեալ արտաքին գործոց պաշտօնէին նամակը . «Այլեայլ ժամանակներ, ինչպէս նաև վերջին օրերս, կրօնական խնդրոց վրայ Ձեր Ասեմուլթեանը բանիւ և գրով Բարձրագոյն գրան հետ ըրած հաղորդակցութիւնները՝ մեր կողմանէ խորին քննութեան մը նիւթ եղան : Վեհափառ Սուլթանը մեծապէս և ըստ բոլոր կարեւորութեան կը ճանչնայ ան նշանաւոր ծառայութիւններուն արժէքը՝ զորս Օսմանեան կառավարութիւնը Օգոստոս փառ դաշնակցին, Մեծին Բրիտանիոյ, և առհասարակ ուրիշ դաշնակիցներուն բարեկամութենէն միշտ, և մանաւանդ աս նոր պարագաներուն մէջ ընդունած է : Օսմանեան ժողովուրդն ան ծառայու-

թիւններուն համար անոնց իր սրտին մէջ յաւիտենական շնորհակալութիւն մը պիտի պահէ : »

«Սուրիւ և Բարձրագոյն Դուռն ան տէրութիւններուն կողմէն իրեն եղած բոլոր խնդիրքները կարելի եղած չափով կատարելու ճշմարիտ բաղձանք չունենալ չի կրնար. և որովհետեւ ուրիշ կողմանէ՝ արդի ժամանակներուն հոգին ինչ ըլլալն ալ գիտէ, Վեհափառ Սուլթանին հրամանովը վերոյիշեալ կրօնական խնդրոց վրայ եղած որոշումը Ձեր Ասեմուլթեանը ծանուցանելու կը փութամ : Բարձրագոյն Դուռը տաճկըցողներուն նկատմամբ ան ատենք* Գաղիոյ և Անգղիոյ կառավարութեանցը տուած ապահովութիւնները կը վերանորոգէ ու կը վերահաստատէ : Դարձեալ, Բարձրագոյն Դուռը կը ծանուցանէ որ ան ժամանակին եղած որոշումը բոլոր տաճկըցողներուն համար այսուհետև ալ գործադրելի պիտի ըլլայ : »

«Աս բարեփառ որոշումը ամենէն հաւաստի կերպով Ձեր Ասեմուլթեանը տեղեկացրնելով կը յուսամ թէ Ձեր Օգոստոս փառ Արքունիքն անիկա նոր և իրական ապացոյց մը պիտի համարի, թէ Բարձրագոյն Դուռը չուզեր երբեք ջնջին դժուարութիւններ յարուցանել որեւիցէ խնդրութեան մը դէմ զոր կատարելն իրեն կարելի կ'երևի : Աս ասանկ ըլլալով՝ փառահամ թէ իմ աս ծանուցագիրս Ձեր Օգոստոս փառ Արքունիքէն ճշմարիտ հաճութեամբ մը պիտի ընդունուի : »

Աս պատահութեամբ, և այլն :

Սպորագրութեամբ . ՖՈՒԱՏ : »

ԳԼՈՒԽ Դ .

Գեփապօրիէն նկարագրութիւնը . հոն ԺԻԼ Պլատինէ բաներ կը պեանէ :

Տես թիւ . 6 :

Ինչ տեսակ մարդոց հետ ըլլալս ան ատեն ճանչցայ . և դիւրին է գուշակել թէ աս ծանօթութիւնն առջի վախժ փարատեց : Բայց աւելի մեծ և իրական ոոսկում մը

* 1845 թ., Բրիտանեայ Յովակիմին գլխաւորած աշխարհ :

զգայութիւններս պատեց. ուստի յազելու տարուող սպանդի մը պէս՝ մեռած մանաւանդ քան կենդանի՝ երկու ասպնջականներու մէջ տեղը կը քալէի, որոնք իմ դուղալ տեսներով իս կը քաջալերէին որ չվախնամ, բայց 'ի զուր : Մերթ դառնալով, մերթ իջնելով հարիւր քայլի չափ յառաջ երթալէ ետքը՝ կամարն 'ի վար կախուած երկու մեծամեծ երկաթի լապտերներով լուսաւորուած ախոռ մը մտանք : Ախոռը յարդի ու գարւոյ առատ համարանոցներ ունէր, և այնպէս ընդարձակ էր որ քսան ձի հանդիստ կ'առնէր . բայց ան միջոցին մեր բերած երկու ձիէն ուրիշ ձի չկար : Ծեր Ափրիկեցի մը որ բաւական առոյգ էր, ձիերը մօտը կապելու սկսաւ :

Ախոռէն դուրս ելլելով ուրիշ քանի մը աղօտ լապտերներու լուսով որոնք ան ստակալի բնակարանն աւելի ահաւոր կ'երևցնէին, եկանք խոհանոց մը ուր պառաւ կնիկ մը կրակարանին գլուխն անցած՝ ընթերցող համար միս կը խորովէր : Խոհանոցին մէջ ամեն հարկաւոր կարասի կար, և խոհանոցին կից ամեն տեսակ պարէնով լեցուն մառանն էր : Խոհարարը (հոս պէտք է որ անոր նկարագիրն ընեմ) վաթսուէն անցած մէկն էր . մանկամարդութեան ատենը խիստ կարմիր խարտեալ մազեր ունեցած ըլլալու էր . քանզի երկու քունքերուն վրայի մազերը դեռ աղէկ մը ճերմկցած չըլլալով իրենց բնական շէկ գոյնը պահած էին : Թող երեսին դեղին գոյնը որ կանանչի կը զարնէր . վարի կլափը սուր ու դուրս ցրցողած ու շրթունքը դէպ'ի բերնին մէջ ներս մտած էին . մեծ արծառնկն քիթ մը բերնին վրայ կ'իջնէր, իսկ աչուքները խիստ դեղեցիկ կարմիր ծիրանեգոյն կ'երևէին :

Ահա տիկին Լէոնարտ, ըսաւ իս բերող ասպետներուն մէկն ան խաւարաբնակ հըրեշտակին, ահա քեզի պատանի մը բերինք : Ետքը ինծի դառնալով, ու իս տժգոյն և այլադէմ տեսներով . բարեկամ, ըսաւ, վախը մէկդի ըրէ . հոս քեզի վնասակար մարդ չի կայ : Մենք մեր խոհարարին օգնելու համար մէկու մը կարօտ էինք . քեզի հանդիպելով՝ քեզ առինք հոս բերինք . և ասիկա քեզի բախտ մըն է : Բնէ առաջ հոս պատանի մը կար որ սպասաւորութիւն կ'ընէր . անմի-

տը քանի մը օր առաջ մեռաւ . հիմա դուն անոր տեղը ծառայութիւն պիտի ընես : Մեռնող պատանին փափուկ կազմութիւն ունէր . ես քեզ բաւական առոյգ կը տեսնեմ . չեմ կարծեր թէ այնպէս շուտ կը մեռնիս : Իրաւ Արեւի երես պիտի չտեսնես . բայց առոր փոխարէն՝ ուղածիդ չափ կեր . խմէ տաքցիր : Քու օրերդ աս տիկնոջ հետ պիտի անցնես . անունը Լէոնարտ է, և խիստ մարդասէր անձ մըն է . վերջապէս հոս քեզի համար ամեն դիւրութիւն կայ : Եւ որպէս զի գիտնաս թէ մենք հոս ուշտ և կծծի մարդիկ չենք, հետս եկու որ քեզի ցուցնեմ, ըսելով՝ ճրագ մ'առաւ, ու իսկոյն խոհանոցէն դուրս ելանք : Առաջնորդս իս շտեմարան մը տարաւ ուր ինծի աղէկ գոցուած ապակի շիշեր ու հողէ ստոմաններ ցուցնելով Ասոնք, ըսաւ, աղին գինեով լեցուն են : Զետոյ իս մէջէ մէջ սենեակներէ անցուց . ոմանց մէջ անթիւ կտաւ, ուրիշներուն մէջ քթանէ ու մետաքսէ կերպասներ կային : Սենեակներէն մէկուն մէջ ոսկի և արծաթ տեսայ, թող ոսկեղէն և արծաթեղէն անոթները որոնք այլևայլ նշաններ ունէին : Ետքը մեծ սրահ մը մտանք որ երեք մեծամեծ պղնձէ ջահերով լուսաւորուած էր, և ուրիշ սենեակներու հետ հաղորդակցութիւն ունէր : Հոս ինծի նոր նոր հարցումներ ընելու սկսաւ : Ես անունս հարցուց . ապա ուղեց իմանալ թէ ինչու համար Օլիւտոյէն ելած էի : Ասոնց ամենուն աղէկ մը տեղեկանալէ ետքը՝ Ուրեմն, ըսաւ, Ժիլ Պլաս, որովհետեւ աղէկ գործ մը գտնելու համար հայրենիքէդ ելած ես, բախտդ խիստ յաջող էր որ մեր ձեռքն ինկար : Արդէն քեզի ըսի . դուն հոս պիտի յղփանաս, ու ոսկւոյ և արծաթոյ մէջ պիտի լողաս : Աս գետնափորն այնպէս շինուած է որ, եթէ Սուրբ Հէրմանտափի դործակալներն հարիւր անգամ աս անտառը գան, ասիկա չեն կրնար գտնել : Ինէ և իմ ընկերներէս զոտ ոչ ոք ասոր մօտքը գիտէ : Թերեւս պիտի հարցունես թէ մենք աս գետնափորն ինչպէս կրցանք շինել, որ շրջակայ բնակիչները չկրցան իմանալ . բայց գիտցիր, սիրելի, որ ասիկա մեր գործը չէ . այլ 'ի հնուց այսպէս շինուած է : Մաւրիտա-

նացւոց* , որ մահմէտական Արաբացիք են , Արանատայի , Արակոնի** և գրեթէ բոլոր Սպանիոյ տիրելէն ետքը՝ Բրիտանայք որ անոնց լուծին տակ մտնել չուզեցին , փախչելով եկան աս երկիրը , Պիսգայի*** և Ասդուրիոյ մէջ ապաւինեցան , ուր քաջն Բելակոյ ապաստանած էր : Փախստական ու խուժք խուժք ցրուած՝ լեռ-

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

* Մաւրիտանացի լիւր կոչուելին հին ատենները մինակ Մաւրիտանիոյ բնակիչները : Մաւրիտանիոյ վրայ վարը պիտի խօսինք : Ետքը Մաւրիտանացի անունը տրուեցաւ Նումիտիոյ ան մասին բնակիչներուն , որն որ կետարեան և Սիդիֆեան Մաւրիտանիա ըսուեցաւ : Մեր օրերը Մաւրիտանացի կը կոչուի՝ Ալճերիի , Մարոգոյիթագաւորութեան , Պիլատիւլճեւրիտի , Սիտի հաշմի և Սահարայի բնիկներուն մեծ մասը : Աս Մաւրիտանացի կոչուած բնիկները քաղաքներու մէջ կը բնակին , և Ափրիկէի ուրիշ բնակիչներուն պէս ցեղ ցեղ զատուած չեն . աս բաներով Բապարիւ կոչուած բնիկներէն կը տարբերին : Բապարիւները , որ Գապիլէ բառէն կ'ելլէ և ցեղ ըսել է , Ափրիկէի բնիկ ժողովուրդ մըն են , և պէրպէր կոչուած ժողովուրդին մէկ մասն են : Բապարիւները կը բնակին Ալալաս լեռները , Ալճերիի և Մարոգոյի տերութեանց մէջ . գրեթէ անկախ են , և դաշնաբնակ ցեղերուն վնասով կ'ապրին : Ասոնք շատ ցեղերու կը բաժնուին որոնք այլ և այլ անուններ ունին : Բապարիւները հաւանակաբար Պարպարիայի բուն բնիկներն են . և պէտք չէ ասոնք ոչ Արաբացւոց , ոչ Մաւրիտանացւոց և ոչ Թուրքաց հետ շփութիլ : Իսկ Պարպարիա կամ Պարպարեան տերութիւնը կը կոչուի Ափրիկէի հիւսիսային մասը , և կը պարունակէ Դրիփոլի , Թունիսի , Ալճերիի , Մարոգոյի և Սիտի հաշմի տերութիւնները , ուստի և Մաղըպի ամենէն կարևոր մասն է : Պարպարիա կոչուած է Պէրպէրներէն որոնք աս երկիրներուն բնիկներն են : Պարպարիա անունը հին ատենները չկար , վերջի ատեններս դրուած աշխարհագրա-

ներու և անտառներու մէջ կ'ապրէին : Ու մանք անձաւներու մէջ կը բնակէին . ուրիշները շատ գետնափորներ փորեցին որոնց մէկն ալ աս է : Ժամանակ անցնելով երբոր իրենց Թշնամիները Սպանիոյ սահմաններէն վանելու յաջողեցան , նորէն քաղաքները դարձան : Բայց ան ատեն ներքէն ի վեր՝ անոնց ապաստանարանները մեր արհեստին մարդոցը տեղի ապաւինի եղան : Ճշմարիտ է թէ սուրբ Հերմանտաո**** անոնցմէ ոմանք գտաւ ու ջնջեց , բայց տակաւին ասոր պէս շատեր կը գտնուէին . և , դոհուծիւն Աստուծոյ , գրեթէ տասնեւհինգ տարի է որ անպատիժ ասոր մէջ կը բնակիմ : Իմ անունս Բոլանտոյ է . ես աս ջոկատին գլուխն եմ . և ան մարդը զոր ինծի հետ տեսար , իմ ընկերներէս մէկն է :

կան անուն է . ուստի և ըստ արդի աշխարհագրութեան Ափրիկէի Պարպարիա կոչուած մասը հին ատենները քանի մը Թագաւորութիւններ կամ գաւառներ կը պարունակէր , զոր օրինակ՝ Մաւրիտանիան Նումիտիան , բուն Ափրիկէն , Պիզակէնը կեդուլիան , Չեկիդանը և կիւրէնէի մէկ մասը : Իսկ Պէրպէրները , որոնց անունով երկիրը Պարպարիա կոչուած է և որոնք հիւսիսային Ափրիկէի բնիկ ժողովուրդն են , Ալալանդեան ցեղին կը վերաբերին , որն որ մարդկային ազգին երևելի բաժանումներուն մէկն է . քանզի , ինչպէս յայտնի է , գիտունները մարդկային ազգը քանի մը երևելի ցեղերու կը բաժնեն , ինչպէս են Կովկասեան ցեղ , Եթովպական ցեղ , Մալայեան ցեղ , Ալալանդեան ցեղ և այլն : Մաւրիտանացիք ալ ի բնէ Պէրպէրներուն մէկ մասն ըլլալով աղանդեան ցեղին մէկ մասն են : Գոյներնին Թուխ , կրէնք ուժեղ , կազմուածքով չոր , աղուոր աչուրներով և գեղեցիկ ակաւներով . բայց ժլատ , անգուծ , նենգաւոր , աւաղակութեան և հինութեան յօժար : Կրօնքնին ի սկզբանէ Ֆէթիլիճ ըսուած կրօնքն է , որ կապաշտութեան ամենէն ստորին տեսակն է , և մարդկային ազգին գրեթէ բոլոր ստորին տեսակներուն կրօնքն է . բայց ետքերը թէ ասոնք , և թէ

ԳԼՈՒԽ Ե .

Ուրիշ շատ գուրբ գեղատիւրը կո-գան . անոնց
ը որո- հեք ըրած հաճոյական խօսակցո-խիւնը :

Երբոր Բոլանտոյ աս կերպով ինծի հետ
ը խօսքը լմնցուց , սրահին մէջ վեց նոր
մարդիկ երեւան ելան . այսինքն Բոլանտո-
յին տեղակալն ու հինգ ուրիշ անձինք , ու
րոնք աւարով բեռնաւորուած գետնափորը
կու գային : Ասոնց բերածն էր երկու կու-
ղով լեցուն շաքար՝ կինամոն՝ պղպեղ՝
թուզ՝ նուշ և չամիչ : Տեղապահը խօս-
քը գլխաւորին ուղղելով ըսաւ թէ ան
կողովները Պէնսիլեյնիցի***** համեմալա-
ճառէ մը առած էին , զոր կողոպտած ու
տակի ջորին ևս բերած էին : Տեղապահն
այսպէս իր արշաւանքին հաշիւը տալէ
ետքը՝ թոյլ տուաւ որ կողոպտուող մառա-
նը տարուի . և այնուհետեւ սկսան զուար-
ճանալ : Սրահին մէջտեղը մեծ սեղան մը
դրուեցաւ , և իս խօհանոցը զրկեցին ուր
լէոնարտ ինծի իմացուց թէ ինչ պիտի ը-
նէի : Տեսայ որ զիջանիլ հարկ էր , քանզի
չար բախտս այնպէս կը պահանջէր . ուստի
ցաւս կըլլելով՝ ան պարկեշտ մարդոցը
ծառայելու պատրաստուեցայ :

Կախ սկսայ սեղանը պատրաստել , զոր
արծաթի տաշտերով զարդարելէ ետքը՝
Բոլանտոյին գոված ազնիւ գինեով լեցուն
հոլէ ստոմաններէն ալ քանի մը հաւ
բերի . յետոյ աղանդեր բերի , որ սեղանը

հիւսիսային Ափրիկէի ուրիշ բնիկները մահ-
մետականութիւնն ընդունելով , ասոնց
կրօնքը երկուքէն խառն բան մը եղած է :
Սպանիոյ պատմութեան մէջ Արաբացիք
ու Մաւրիտանացիք իրարու հետ շփութե-
լու չէ : Հատերը Սպանիոյ մէջ մաւրիտա-
նացի (Մօր) ըսելով՝ Արաբացիները կ'ի-
մանան բայց սխալ է . աս երկու ցեղն ալ
միջին դարերու մէջ հետզհետէ Սպանիոյ
տիրեցին : Արաբացւոց աշխարհակալու-
թիւնը Սպանիոյ մէջ զատ է , և Գորտովա-
յի խալիֆայութիւն կը կոչուի . աս խալի-
ֆայութենէն զատ է Մաւրիտանացւոց տի-
րապետութեան ժամանակը , որ Ալմորաւի-
եանց , Ալմահաւեանց և Ալհամարեանց

գալուն պէս՝ ճաշեւորներուն ամենն ալ
բազմեցան , ու սկսան բազում ախորժա-
կով ուտել . իսկ ես անոնց ետին ոտքի վրայ
կայնած՝ գինին մատուակելու պատ-
րաստ կեցած էի : Թեպէտ երբեք մատը ու-
ռակութիւն ըրած չէի , սակայն այնպէս
շնորհալի կերպով աս պաշտօնը կը կատա-
րէի որ բազմականները սկսան դրուատել :
Բոլանտոյ անոնց համառօտիւ պատմեց իմ
պատմութիւնս որ զանոնք բաւական զը-
ւարձացուց : Յետոյ 'ի նպատ ինձ՝ անոնց
շատ բաներ խօսեցաւ . բայց ես գալիստի
համն առած ըլլալով՝ առանց վտանգի ա-
մեն գովեստ կրնայի լսել : Բոլանտոյին նա-
յելով ուրիշներն ալ սկսան գովութեամբ
խօսիլ . կ'երեւի որ , կ'ըսէին , աս պատանին
մեզի տաճարապետ ըլլալու համար ծնած
է , քանզի իրմէ առաջ եղող մատուակէն
հարկւր անգամ աւելի քաջ կը մատուռու-
կէ : Եւ որովհետեւ անոր մեռնելէն 'ի վեր
տիրին Լէոնարտան էր որ աս դժոխային
աստուածոց նեկտարը մատուցանելու պա-
տիւն ունէր , ասպետներն ան պաշտօնն ան-
կէ առնելով ինծի յանձնեցին : Այսպէս
երբեւ նոր Ամիսմէտ՝ աս պառաւեսալ չէ-

ժամանակն է , և Արանատայի իշխանու-
թիւն կը կոչուի . աս վերջինները Մաւրի-
տանացի էին և ոչ Արաբացի , և 1609 ին
Սպանիայէն վաճառուեցան :

Ափրիկէի և Սպանիոյ վրայ հին և նոր
աշխարհագրական ու պատմական համա-
ռօտ ծանօթութիւն մը պիտի տանք :

*** Կրանատա և Արակոն՝ Սպանիոյ մա-
սերն են . ասոնց վրայ մեր Սպանիոյ համա-
ռօտ ծանօթութեան մէջ պիտի խօսինք :

*** Պիսգայա նոյնպէս Սպանիոյ մէկ
մասն է :

*** Սուրբ Հերմանտա՝ եղբայրու-
թիւն մըն էր : Այսպէս կը կոչուէր Սպա-
նիոյ և մանաւանդ Գաստիլիոյ մէջ ոտի-
կանութեան պաշտօնականներու ընկերու-
թիւն մը , որոնց պաշտօնը ճամբաներու
ապահովութեանը հօկել էր : Աս եղբայ-
րութիւնը կամ ընկերակցութիւնը գա-
ղիլիոյ մէջ 1486 ին հաստատուեցաւ , և
երբեք գլխաւոր կայան ունէր . Դոլեմոյ ,
Սիլուտաւո-Բոտրիկոյ և Դալալերայ , երե-

պէին***** յաջորդեցի :

Աղանդերէն ետքը մեծ սկաւառակ մը լի խորովածով սեղան գալով՝ բազմականները կշտապինդ յադեցուց, որոնք կերակրոյն հետ բաւական ալ խմած ըլլալով այնպէս զուարթացան որ սկսան աղմուկ հանել : Ամենը խառնաձայն կը խօսէին . մէկը պատմութիւն մը կը պատմէր . մէկ ուրիշը ծաղու խօսք մը կ'ըսէր . ուրիշները կ'աղաղակէին, ոմանք ալ կ'երգէին . վերջապէս իրար չհասկընալ սկսան : Բոլանտոյ աս տեսարանէն ձանձրանալով, թէպէտ ինք ալ միւսներէն վար չէր մնար, մօրիկ ըրէք, տեարք, ըսելով, այնպէս բարձրաձայն դու չեց որ սրահին մէջ խկոյն խորին լռութիւն մը տիրեց : Տեարք, շարունակեց Բոլանտոյ ձեզի առաջարկութիւն մը պիտի ընեմ . ամենքս միաբերան խօսելով իրար շփոթելու տեղ մի թէ աւելի աղէկ չե՞նք ըներ, եթէ խելօք ու հանդարտութեամբ խօսինք : Ես բան մը կը խորհիմ . մեր ընկերութեանը սկիզբէն մինչև այսօր հե-

քըն ալ գասդելիոյ մէջ : Սպանիոյ մէջ հին տոհմներն աւագակներ կամ հուղկահարներ շատ ըլլալուն համար՝ ճամբորդութիւնը խիստ վտանգաւոր և դրէթէ զարհուրելի էր . ուստի աս և ասոր նման՝ ապահովութեան համար հաստատուած եղբայրութիւն մըն էր, որուն նպատակը դիտաւորաբար իգական սեռը յաշտակութեան ազատել էր :

***** Պէնսիլվենի Սպանիոյ մէջ քաղաք մըն է, Լէոնի Թագաւորութեան մէջ կ'ըլլայ, Զամորայէն 31 քիլոմէթր դէպ 'ի հիւսիս : Պէնսիլվենի դքսութեան տիրոջ սենէր . ուստի պատմութեան մէջ Պէնսիլվենի դուքսեր ստէպ կը յիշուին :

***** Հէպէ, ըստ դիցաբանութեան մինակ Հերայի, կամ Հերայի և Արամազդայ դուստր, երիտասարդութեան աստուածուհի էր, և նեկտար կոչուած ըմպելին աստուածներուն կը մատուցակէր :

Կ'ըսուի թէ օր մը իր մատուցակութեան պաշտօնը կատարած ատենն ինկաւ, և այնպէս ամբչցաւ որ այլ ևս աստուածներուն առջև երևնալ չուզեց . Արամազդալ անոր տեղ Կանիմէտը դրաւ : Հերակ-

տաքըքըր չեղանք իրարու հարցնելու թէ մենէ ամեն մէկն ինչ ընտանիքէ է, և թէ որպիսի դիպուածներով աս արհեստին հետամուտ ըլլալու ստիպուեցանք : Ինծի կ'երեւի թէ աս բաները գիտնալու արժանի են : Իրար զբօսեցնելու համար՝ եկէք իրարու աս վտահոլութիւնն ընենք : Տեղապահն և ուրիշները, որպէս պատմելու գեղեցիկ բաներ ունէին, Բոլանտոյին աս առաջարկութիւնը մեծամեծ ուրախութեան նշաններով ընդունեցան . ուստի ամենէն առաջ Բոլանտոյ հետեւալ կերպով իր պատմութիւնն ընելու սկսաւ :

Հարանայէլի :

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Նոյեմբեր 26^{րդ} Ալիքակի օրը Ռաբիդործական Բնկերութիւնը Բնդհանուր ժողով դուռնաբել փափաքելով Տնօրէն Ժողովին Միգամները կ'աղաչեն որ իւրաքանչիւր ընկեր նոյն օրը Պէյօղլու համադրեաց Բնկերութեան սրահը 1 լալէ փողոց Թիւ 12 կէս օրէն ետև ժամը 8ին անվրէպ դատելու շնորհք ընէ :

դէս երկինք ելելէն ետքը զՀէպէ իրեն ամուսնացուց :

Կանիմէտ խիստ գեղեցիկ արքայորդի էր . այսինքն Տրոյիոյ Դրոս Թագաւորին որդին էր, զոր, ըստ առասպելին, Արամազդայ արծիւն յաշտակելով երկինք տարաւ որ հոն Հէպէին տեղ աստուածներուն մատուցակ ըլլայ :

ԽՐԲԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏՊԱՐԱՆԻ ՏՆՕՐԷՆ
Ա.ՃԷՎԱՀԻՐՃԵԱՆ